

GRAIN SA
GRAAN SA

Matšhe
2013

PULLA IMVUILA

Dilo di kgontšhwa ka thušo ya tšhelete ka bofsa

Sehlopha sa balemi ba selete sa Delareyville bao ba thušitšwego ka tšhelete ka bofsa gammogo le baeletši ba bona.

MANANEO A THUŠO YA TŠHELETE KA BOFSA A KGORO YA TLHABOLOGO YA DINAGAPOLAS-ENG LE MPSHAFATŠO YA NAGA LE KGORO YA TEMO LE TLHABOLOGO YA DINAGAPOLASENG A RE THUŠA GO PHETHAGATŠA MALEBIŠA A RENA, E LEGO: "GO HLABOLOGA BALEMKGWEBO BA MABELE BA BA KGONAGO LE GO TIIŠA TODIJO YA SETŠHABA LE MALAPA." RE KGONA GO THUŠA BALEMI GO DIRA TŠEO DI LEBANEGO – BA SWANETŠE GO TSEBA SEO SE NYAKEGA- GO LE GO KGONA GO TSENELA LETLOTLO LEO LE KA BA THUŠAGO GO PHETHAGATŠA TŠEO BA SWANETŠEGO GO DI DIRA.

Re ile ra ba le mahlatse go phetha dikwano le dikgoro tše pedi, e lego Kgoro ya setšhaba ya Tlhabologo ya Dinagapolaseng le Mpshafatšo ya

Naga, le Kgoro ya Temo le Mpshafatšo ya Naga ya profense ya Leboa-Bodikela. Mo lebakeng le re amegile mananeong a thušo ya tšhelete ka bofsa ka moo go latelago:

- **Kgoro ya Tlhabologo ya Dinagapolaseng le Mpshafatšo ya Naga**
 - Freistata 16 (le a 4 gape ao a sa feleletšwago);
 - Mpumalanga 2; le
 - Leboa-Bodikela 14.
- **Kgoro ya Temo le Tlhabologo ya Dinagapolaseng ya profense ya Leboa-Bodikela**
 - Balemi ba 26 (ba na le ditlhamo tša go itemela); le
 - Balemi ba 83 (ba diriša ditlhamo tša Kgoro).

Mananeo a thušo ya tšhelete ka bofsa a dikgoro tše a tšeа lebaka le letelele mme go nyakega sebete le boineelo go a phethagatša. Ka mekgwa ye e fapanago morero wo e tloga e le tlhohlo, eupša gantši o thabiša kudu.

Kgatišopaka ya Grain SA ya batšweletši ba ba hlabologago

BALA KA CARE:

- 6 > Go laolela katlego – go kgonthiša tšweletšo ya dibjalo tše di holago
- 9 > Boiphemelo bošomelong bo bohlakwa
- 11 > Tsebana le...Ralph Swart

10

12

**Koko
Jane o re...**

Re ile ra šegofatšwa go menagane go tloga Khonkrese ya 2012. Ngwagola ka nako ye re be re bega ka ga balemi ba 16 ba profenseng ya Freistata bao ba ilego ba thušwa ka tšelete ka bofsa – gonabjale re kgona bega ka ga balemi ba 142 diprofenseng tše tharo, bao ba thušwago ka tšelete ka bofsa ka nako ye. Re thabile go fetiša ge re kgona go kgatha tema tirišanong ye botse le mmušo yeo e huetšago maphelo a batho gabotse dinagapolaseng.

Bolemi bo raragane kudu mme le ge go le bjalo balemi ba kgona go fepa setšhaba sa lefase – seo balemi ba bego ba se dira lebakeng la mengwagakgolo ye e fetilego. Dipaterone tša boso di bontšha go fetoga mme re swanelo go itokišetša boso bjo bo befilego go feta pele. Mengwang e Iwantšha phedišo ya yona go feta pele mme ka lebaka le ditshenyegelo tša go e laola e golela godimo. Mahlatse ke gore thekišo ya ditšeletšwa le yona e nameletše mme balemi ba kgonthe ba kgona go hlagiša poelo yeo e lego moputso wa maitekelo a bona.

Ye nngwe ya dithohlo tše kgolo tše re lebanwege le tšona lenaneong la thušo ya tšelete ka bofsa, ke go phetha ge eba re swanetše go reka ditrekere le didirišwa tše mpsha fela, goba re swanetše go boloka tšelete ye ntši ka go reka tše di dirišitšwego. Selo se sefsa se a tura, eupša ka tlwaelo se a tshepega, mola o ka boloka tšelete ka go reka se se dirišitšwego, eupša se ka senyega sa go seleka ge se hlola tiego mola mošomo e le wo montši.

Lenaneong la rena re ikemišetša go diriša tšelete ka tlhokomelo ka moo go kgonegago – ga re a swanelo go no senya tšelete ka ge e etšwa go mmušo. Diphetho tše re di tšeago mabapi le tšelete ya mmušo di swanetše go no swana le tše re di tšeago mabapi le tšelete ye e lego ya rena.

Go boima kudu go lokafatša theko ya ditrekere le didirišwa tše mpsha go thuša moleminyane – peo ye kaakang ya tšelete mo ga e kwagale. Mohlamongwe balemnyane ba ka hlakanelo ditlhamo tše mpsha (le mathata ao a sepelelanago le tlhakanelo), goba ba ka fiwa ditrekere le didirišwa tše di dirišitšwego tše re ka di dirišago ba nnoši. Bjang le bjang, go na le dithohlo. Re kgopela gore le gopodišiše taba ye – re swanetše go tše di phephetho mmogo mabapi le ditaba tše ka ge re diriša tšelete ya setšhaba.

A re holofeleng gore dibjalo tše di bunwago lenyaga e tla ba mopuputo wo mobotse mabapi le maitekelo a molemi yo mongwe le yo mongwe – go fepa ba lapa la gagwe, ba morafe wa gagwe le ba setšhaba sa gagwe. Lena balemi le swanetše go gopola tema ye bohlokwa ye le e kgathago nageng ya rena – re le lebogela dijo tše re di jago!

Dilo di kgontšhwā ka thušo ya tšelete ka bofsa

Ditrekere le didirišwa tše di rekilwego di bonwa mo lefelong la Kgoro Training Centre.

Tshepetšo ya thušo ya tšelete ka bofsa

Dikwano le dikgoro

Go bohlokwa gore go be le kwano ye e kwalagalo le dikgoro pele ga ge lenaneo le thoma – bohole re swanetše go kwešiša gabotse nepo ye re lekago go e phethagatša. Re hlamilie dikwano le dikgoro ra ba ra di kaonafatša; di šupetša ka bottalo ditema tše di kgathwago ke bohole bao ba amegilego le ge e ka mai-karabelo a bona – balemi, ba dikgoro le ba Grain SA. Go bohlokwa go kgonthiša gore mongwe le mongwe o kwešiša kwano (kontraka) le gore ditemana tšohle di kgona go phethagatša. Baamegi bohole ba swanetše go šireletšwa, eupša le ge go le bjalo bohole ba swanetše go arabela ditema tše ba di kgathago tshepeleng yeo.

Tlhopho ya balemi

Tlhopho ya balemi ke taba ye boima le gona ye e phegegago go feta tše dingwe mabapi le lenaneo le – ke mang yo a swanelago go thušwa ka tšelete ka bofsa? Malebana le tlhopho ye go na le dikgopoloo tše go fapafapano. Ba Kgoro ya Tlhabololo ya Dinagapolaseng le Mpshafatšo ya Naga ba nyaka gore bahodi ba lenaneo la kabelo ya naga ka bofsa (*land redistribution*) (ka dibopego tšohle tše lona) ba thušwe. Ba Kgoro ya Temo le Tlhabololo ya Dinagapolaseng bona ba nyaka go bona koketšo ya tšweletšo le tlholego ya mešomo. Ba Grain SA bona ba nyaka gore ba ba holago e be balemi ba ba rutantšitšwego le gona ba bontšago boineelo. Godimo ga fao go na le bao ba dirišago kgwerano ya bona le ba dipolitiki go ba thuša go tsena lenaneo le ka mekgwa ye mengwe. Ešitago le dikhorane le ba bangwe bao ba humilego le dinala ba šetše ba amogetše tšelete ka lenaneo le! Se ruri ga se seo se nyakegago.

Mahlatse ke gore rena ba Grain SA re ile ra kgona go hlopha balemi ba bangwe bao ba šetšego ba feditše mengwaga lenaneong la rena – ke bona ba atlegilego go feta ba bangwe. Balemi ba ba tsene dikopano tše dihlophathuto, ba bogetše ditekotaetšo, ba amogetše thušo dipolaseng tše bona, ba tsene dithuto tše mmalwa le gona ba amogetše Pula/lmvula, lengwalotaba la kgwedi le kgwedi, mengwaga ye mmalwa – ba tseba mekgwa ye e lebanego mme ba rata go dira se se lebanego.

Peakanyo ya maanokgwebo

Mola re hlaotše balemi, re swanetše go beakanya leanokgwebo leo le kgonago go phethagatša – ntle le go tshela mellwane ya tekanyetšo. Re leka go swara temokgwebo ka mokgwa wo o akaretšago (*holistic way*) le go thuša molemi go diriša methopothehago yeo a ka e tsenelago ka bottalo. Ka nako ye nngwe dikagare tše leanokgwebo di sepelelana le nepišo ye e itšego ya kgoro goba tekanyetšo ye e lego gona.

Balemi ba bangwe ba kgona go tsenela dihiktare tše 100 mola ba bangwe ba kgona tsenela dihiktare tše 1 000 – se se huetša dikagare tše leanaokgwebo kudu. Ga re kgone go lokafatša theko ya didirišwa tše mpsha go thuša molemi yo a bjalo dihiktare tše 100 fela – ditshenyegelo ke tše kgolo go fetiša, mme re leka go mo thuša ka go reka ditlhamo tše di dirišitšwego tše di sa lokilego gabotse. Go dira bjalo gantsi go boima – ditlhamo tše di dirišitšwego ka nako ye nngwe ga di hwetšagale gabonolo le gona di nyaka tlhokomelo go tloga mathomong. Se e ka ba boitemogelo bjoo molemi a ka ithutago ka bjona, eupša balemi ba bangwe ga ba na taba le go ithuta ka ge ba nyaka fela se sengwe le se sengwe “se segolo se se sa phalwego”!

Tlhaolo ya baeletši

Baeletši ba bopa karolo ye bohlokwa ya lenaneo la thušo ya tšelete ka bofsa. Go bohlokwa go fetiša go hlaola le go diriša batho ba ba lebane-go – bao ba nago le boitemogelo bja bolemi, “pelo” goba phišego ya go rata go thuša molemi yo a hlabologago, nako ya go phetha mošomo wo, le gona bao ba tshepegago, ba botegago le gona ba dumelago go šoma go ya ka lenaneo leo le beilwego. Ba swanetše go rutantšhwā gore ba kwešiš tshepetšo ya boeletši le khumano ya diphahlo.

Kamano le balemiši

Mengwageng ye e fetilego balemiši ba Kgoro ya Temo le Tlhabologo ya Dinagapolasa ba ile ba solwa ka go re ga ba phethe mošomo wa bona ka tshwanelo mme boithompho bja bona bo ile bja huetšwa gampe. Ba Grain SA ba ile ba bona tirišano ye le dikgoro bjalo ka tsela ya go bopa kamano le balemiši le go ba kgontšha go phetha mošomo wa bona le ge e ka ba go tsoša maemo a bona merafeng. Re šomile ka maatla go bopa dikamano tše, seo ka nako e bego e le tlhohlo ye kgolo, ka ge balemiši ba bangwe ba gopola gore lenaneo la rena le ka dira gore ba lahlegelwe ke mešomo ya bona.

Lenaneo la 1: Dipalopalo tša Lenaneo la thušo ya tšelete ka bofsa

		PALOMOKA	NW 83	NW 26	NW 14	FS 16	MP 2
		DARD	DARD	DRDLR	DRDLR	DRDLR	
BATHWALWA/TLHOLO YA MEŠOMO	MEŠOMO YA RURI	369	181	65	48	65	10
	MEŠOMO YE SEHLA	260	111	27	64	58	
MATLOTLO KA BOTLALO	NAGATEMEGO YE E KA DIRIŠWAGO KE BALEMI	20 744	10 453	4 195	2 874	2 752	470
	NAGAPHULO YE E KA DIRIŠWAGO KE BALEMI	16 958	9 046	1 390	2 780	2 942	800
MATLOTLO (KAKARETŠO)	DIRUIWA TŠE KGOLO	3 358	1 923	761	461	854	213
	DIRUIWA TŠE NNYANE	2 689	1 281	360	119	784	75
	DITREKERE (PALO)	1 049	139	77	44	56	5
	DINAMELWA TŠE DINGWE (PALO)	194	86	36	14	44	2
	DIDIRIŠWA LE METŠHENE (PALO)	931	459	299	115	244	14
TŠWELETŠO YA LEHEA	DIHEKTARE TŠE DI TLOGO BJALWA SEHLA SE	7 562	3 395	1 300	1 592	1 035	240
TŠWELETŠO YA SONOPLOMO	DIHEKTARE TŠE DI TLOGO BJALWA SEHLA SE	9 999	5 863	1 805	1 043	1 258	30
TŠWELETŠO YA DINAWA TŠE DI OMILEGO	DIHEKTARE TŠE DI TLOGO BJALWA SEHLA SE	60					60
KORONG	DIHEKTARE TŠE DI BJETŠWEGO SEHLA SE	128				128	
	PALOMOKA YA DIHEKTARE	17 749					

Dilo di kgontšhwa ka thušo ya tšelete ka bofsa

Ka fao go bohlokwa kudu gore molemi a laetšwe ka moo a ka humanago le go bapiša thekišo ya diphahlo le go humana diphahlo tše go barekiši ba gae – molemi o swanetše go tseba fao a ka kgopelago thušo le keletšo mola lenaneo la thušo ya tšelete ka bofsa le phethagile. Re lekile ka maatla go humana dithekišo tše tharo tše di fapanago (*quotations*) mabapi le phahlo ye nngwe le ye nngwe ye e rekwago, ke moka molemi yena a kgetha fao a nyakago go reka diphahlo tše. Ga go rekwe selo ntle le tshaeno ya molemi otareng ya gagwe – ka tsela ye re ka kgonthiša gore molemi o tseba seo se rekwago le gona o dumelela diphahlo tše di humanwago.

Dipego

Dikgoro le ge e ka ba ba Grain SA ba nyaka dipego tša letlotlo le tša dipalopalo – go bohlokwa go fetiša gore dipego tše di nepagetšego le gona di mpshafatšwago ka mehla di hwetšagale nako le nako.

Tharollo ya mathata

Bolemi ke tlhohlo mme mathata a dula a hlaga – re leka go rarolla mathata ohle ge a hlaga le go ela ditragalo dife le dife hloko. Molobanya mogokong o be o hlasetše lehea profenseng ya Leboa-Bodikela – taba ye e ile ya nyaka tiro ya semeetseng go thibela tshenyu ye kgolo leheeng.

Bogolo le khuetšo ya lenaneo lenyaga

Mo lebakeng le re thuša “dihlopha” tše tlhano tše di fapanago tša balemi – thušo ye e fapanago ya tšelete go tšwa go dikgoro tše di fapanago diprofenseng tše di fapanago. Nepišo ya mananeo a thušo ya tšelete ka bofsa ke tlholo ya ditseno, tirišo ya naga, tšweletšo ya dijo le phokotšo ya bohloki – ka fao dipalopalo tša **Lenaneong la 1** mo tlase.

Ditlhohlo

Ditetele

Ka ge re dirišana le batho, go na le bothata gobane tshepelo ye yohle e hlola tetelo. Mola batho ba lemoga gore go na le kgonego ya thušo ya tšelete ka

bofsa, ba e nyaka semeetseng, mme re lemogile gore
dilo gantši ga di diragale ka moo di akantswego ka
gona. Ka nako ye nngwe ba Dikgoro ba tše se
baka se setelele go šuthišetša tšelete go rena
mme bahodi ba thoma go belaela kudu.

Nako ya thušo

Dikgoro le tšona di ſoma go ya ka ſetulo ye e itšego ya tshepelo ya kheſe mme gantši tšelete e abelwa morago ga nako, seo se thatafatšago go beakanyetša ſehla se se tlago. Khumano ya diphahlo e ka thoma fela mola tšelete e ſetše e amogetšwe – eupša gantši ka nako yeo diphahlo ga di hwetšagale gabonolo. Tiego mabapi le theko ya ditrekere le didirišwa tše di itšego e ka ba dikgwedi tše mmalwa – ge tšelete e amogelwa morago ga nako, ſehla ſa go bjala ſe ka ba ſe fetile.

Theko ya ditrekere le didirišwa e bohlokwa pele ga ge go lema go ka thoma – temo gape e ſepelela le go na ga pula. Ka nako ye nngwe mohla re kgonne go reka didirišwa maſemo a omile mme ga a kgone go lengwa. Re swanetše go elelwa gape gore balemi ba bantši bao ba amogetlagoo thušo ya tšelete ka bofsa, mohlamongwe ga ſe ba diriša naga ya bona lebaka la mengwaga ka baka la mathata a go fapafapana – maſemo a a swanetše go lengwa le go lemolwa go a buſetša maemong a a ka godiſago dibjalo ka tshwanelo.

Ka nako ye nngwe kwano ya rena le Kgoro e ſupetša gore ſepesente ſe ſe itšego ſa tšelete ſe tla lokollwa ka letſatši le le itšego – tšelete ye e ka fihla morago ga nako goba go ka tšweletšwa ſeripa fela ſa tšelete yeo e tshephiſitšwego. Se ſe hlola mathata a mangwe gape, ka ge re swanetše go kwana ka moo tšelete yeo e hlagiſitšwego e tlago dirišwa ka gona – mola re dutše re tshepile gore ſeripa ſe ſe ſetšego le ſona re tla ſe amogela.

Tlhao lo le taolo ya baeletši

Diprofenseng tše dingwe go bonolo go feta go tše dingwe go thwala le go tsena kontraka le balemi bao e lego baeletši ba boitemogelo. Profenseng ya Freistata, bjalo ka mohlala, balemi bao ba hlabolagago ba agiſane le balemikgwebo mme go na le boagiſani bjo bobotse. Mafe-long a mangwe dinagapolaseng balemikgwebo ke ba ſe kae fela mme baeletši ba swanetše go ſepela dibaka tše kgolo go fihla fao ba lego gona. Se ſe hlola mathata.

Ka moo re ſetšego re boletše, go bohlokwa go fetiša go diriša baeletši “ba babotse” ba boitemogelo le gona bao ba ſomago ka boineelo go atlegiſa tshepelo ya phetolo.

Dilekanyo malebana le tlhopho ya balemi

Taba ye e dula e le ye e hlobaetšago – re ile ra ba le mathata mabapi le batho bao e ſego balemi ba makgonthe le ge e ka ba ka botlalo (*full-time bona fide farmers*). Batho ba ge ba tsena lenaneo la thušo

Tlhupule Isaac Shashape le Tshotetsi Jerremiah Mogapi, balemi ba babedi ba ſelete ſa Delareyville ba na le moeletši wa bona, Gert van Rensburg.

ya tšelete ka bofsa, "ba gopola gore ba filwe dinyakwapšalo le foraman ya polasa", go realo moeletši yo mongwe. Lenaneong la rena la tlhobologo re ineetše go tšweletša balemi ba ba itaolago le gona ba kgotlelago – ga re nyake "go lemela" batho bao le go dula polaseng ba sa dulego.

Go feta fao re ile ra ba le mathata le balemi bao ba sa tsenego lenaneo la rena ka boineelo – ga ba hlakomele ditlhamo tše ba ba di dirišago le gona ba gopola gore ba ka no senya phahlo ya mmušo – bona ga ba lemoge gore thušo ya tšelete ka bofsa ke sebaka se segolo seo se ka ba thušago go bopa temokgwebo ye e swarelelago le gona e ka ba holago.

Badiredipolaseng ba bokgoni bjo bo fokolago

Re lemogile gore balemi ba bantši ba ba hlabolagago ga ba na tšelete ya go lefa badiredi ba bona moputso wo mokaone ka kgwedi ka baka la mathata a letlotlo. Ba bangwe ba lefa moputso wo monyane mme ba tshepiša kokeletšo morago ga puno. Madimabe ke gore sephetho sa mokgwa wo ke badiredi ba boleng bjo bo fokolago bao ba šomago dipolaseng tše ntši tša balemi ba ba hlabolagago – ba hloka bokgoni bjo bo lebanego le ge e ka ba boineelo. Ge badiredi ba ba seno rutantšha go kaonafatša bokgoni bja bona, ba a tloga ba hwetša mošomo wo mongwe wa moputso wo mokaone mogongwe.

Nako ya Krisemose

Krisemose e tla ka nako ye e sa sepelelanego gabotse le tšweletšo ya dibjalo tša selemo – bontši bja batho nageng ye bo nyaka go tsea llifi go tloga ka 16 Desemere go ya go 10 Janaware – le ke lebaka le bohlokwa kudu mabapi le go bjala dibjalo tša selemo, go hlagola, go gašetša le go tshela mobugodimo. Gantši go ba boima go kgothatša badiredi mošomong ka nako ye mola metseng go swarwa meletlo ya lethabo.

Pula ye e nago morago ga nako le gona mo le mola

Mabele a tšweletšwa molaleng mme molemi o laolwa ke boso. Lenyaga, go no swana le ngwagola, pula e nele morago ga nako le gona ka go se swane – dipolaseng tše dingwe e nele gabotse mola go tše di bapane go se ya na selo. Go feta fao go ile gwa fiša go fetiša, seo se thatafatšago tšweletšo ya dibjalo, kudu sonoplomo (e fišwa ke letšatš ge e tšwelela mmung). Re kgolwa gore boso bjo bo hlakahlakanego ke sephetho sa thuthufalo ya lefase (*global warming*). Gape re se ke re lebala sefako le pula ye e nelego ka go fetiša, kudu ka nako ya pšalo.

Tirelo ya barekiši ba dinyakwapšalo

Madimabe ke gore ga se dikhampani tšohle tše di nepišago tlišo ya ditirelo (*service delivery*) – tše ntši di a tshepiša fela ga di phethe ditshepišo tša tšona.

Bokaakang bja taolo

Ge balemi ba oketšega, khumano ya diphahlo, dipego le taolo le yona e a oketšega – ye ke ntsha ye e nyakegago kudu mabapi le tshepelo ye ka botlalo, eupša bokaakang bja taolo bo se ka bja nyatšwa.

Bokamoso

Re thabetše diphetolo tše di tlišwago ke lenaneo la thušo ya tšelete ka bofsa – di na le khuetšo ye kgolo ge dilo di phethwa ka tshwanelo. Re holofela gore kamano ye botse ye e theilwego gare Grain SA le Dikgoro e tla tia go ya pele gore re kgone go phetha nepo ye re e hlakanetšego, e lego "temo ye e kopantšwego le gona e atlegilego".

Solomon Nkuna wa Delmas o lebelela dinawasoya tša gagwe.

Mabele a marega

Go laolela katlego – go kgonthiša tšweletšo ya dibjalo tše di holago

NEPOKGOLO YA TAOLO YA KORONG MORAGO GA PŠALO KE GO LE-KANYA TŠWELOPELE YA DIBJALO GO KGONA GO LWANTŠHA DITLHOHLO TŠA MOHUTA OFE LE OFE TŠEO DI KA HUETŠAGO LE GO FOKOTŠA PUNO LE DITSENKO TŠA MAFELELO.

Tšweletšo ya korong e fokotšegile ka tekanyo ya 14% mafelong a mangwe ngwaga wo ka ge balemi ba kgethile go bjala dibjalo tše dingwe. Thekišo ya korong e dutše e le fase ge e bapišwa le ditshenyegelo mabapi le tšweletšo tše di nameletšego dihleng di se kae tše di fetilego. Se se hlokišitšego balemi poelo, ešitago le go ba hlolela tahlego.

Balemi ba bantši ba katološitše mafelo a go bjala dibjalo tše selemo dipolaseng tše bona. Taba ye e ka huetša kgwebotemo ka mekgwa ya go fapafapano, go akaretša le phokotšego ya mehuta ya mabele yeo e tšweletšwago polaseng ye e itšego le ge e ka ba tlhokomedišio ya go bjala dibjalo tše selemo – se se godiša kgonagalokotsi mabapi le letlotlo (*financial risk*) ge ngwaga wo o latelago e ka ba wo o hlokago pula. Ditrekkere tše di nyakegago go bjala dibjalo tše selemo mola klimate e swanelo gabotse, di ka hlaela ka ge polasa e beakantšwe go arola mošomo gore go bjälwe dibjalo tše selemo le tše marega mašemong ao a lengwago ngwageng o tee.

Batšweletši ba bangwe ba kgethile go bjala dibjalo tše furu ye tala ya diriuwa bakeng sa go bjala korong mašemong ao a sa nošetšwego. Peakanyo dipolaseng tše e dula e le go aroganya nagatemego ka go lekana malebana le pšalo ya dibjalo tše marega le tše selemo. Lefelong la furu ye tala go ka bjälwa korong sehleng se se tlago ge thekišo ya yona e ka dula e le godimo gabotse gore balemi ba kgone go akanya poelo morago ga tlhophollo ya ngwaga ya "gross margin".

Balemi bao ba bjetšego korong lenyaga mašemong ao a laditšwego le gona a beakantšwego ka tshwanelo, ao a akaretšago monola wa go lekana, ka nako ye ba ka ba na le korong ye e medilego gabotse ya mahlogedi a mabotse kudu.

Ka nako ye ke bego ke ngwala taodišwana ye, "dithekišo tše ka moso" (*futures prices*) tše SAFEX di ile tše tia malebana le dikgwedi tše Agostose, Setemere, Desemere le Matšhe, tše ema gare ga R2 763 le R2 811 tone e tee. Ge tshenyegelo mabapi le thwalo (*transport differential*), yeo palogare ya yona e lego R200/tone, e tlošwa, gona thekišo ya mafelelo ya korong ya tlhophyo ya B1, e lego R2 565, ke tšelete yeo e ka tsenago ka potleng ya molemi.

Molemi yo a bjälago khalthiba ya maleba mašemong a a laditšwego a maamušo a mabotse, a ka letela puno ye botse lenyaga. Dintlhla tše dingwe tše bohlokwa kudu tše di tlago huetša diphetho tše taolo tše di tlago tšewa le gona di tlago huetša puno ya mafelelo ka mokgwa wo mobotse, di ahlaahlwa mo tlase.

Go gola le tšwelepele – tekanyo ya kgato ya gonabjale, tšwelepele le puno

Korong ya marega ke sebjalo sa sehla se se fodilego mme e gola bokaone dithemperetšeng tše gare, eupša le ge go le bjalo, e kgona go lwantšha botšididi le borutho. Go tia ga korong go e kgontšha go kgotlelela mabakeng a dithemperetšha tše fase tše marega, a tšhwane ya moragonyana ya seruthwana, a dithemperetšha tše bollo tše selemo, le ge e ka ba a komelelo dikgweding tše Oktoboro, Nofemere le Desemere. Korong e nyaka botšididi go bopa mahlogedi, go lomagana (*joint*), le go khukhuša gore e kgone go enya peu seruthwana. Korong e tlogela go gola ge themperetšha e le bokgahlong (0° C).

Mahlogedi a mafsa dibjalong tša korong ya marega kua Tweespruit, Freistata-Bohlabela.

Seswantšho sa kgauswi se bontšha mahlogedi a mabotse a mafsa dibjalong tša korong ka reing. Peu ya korong e bjetšwe botebong bjo bo nepagetšego go dumelela go tšwelela ga medunyane (secondary roots) ka fase ga lehlogedi le lengwe le le lengwe.

Direi tše di bontšhago mahlogedi a mabotse fao go se nago le mengwang, seo e lego sephetho sa taolongwang ye e kgontšhago lebakeng la tatšo le ka nako ya pšalo.

Mola o lekanya dikgato tša go gola dibjalong tša gago tša korong, o swanetše go ba o lemogile dikgato tše di latelago: tlhogo le go tšwelela ga dibjalwana tše nanana; kgato ya mathomo ya go gola; go tšwelela ga mahlogedi (*tillers*); kgato ya go lala marega (*prostrate over wintering stage*); tomagano (*jointing*); kgato ye e bitšwago “booting”; kgato ya go bopa hlogo (*heading*); le kgato ya go khukhuša. Bogolong bja sebjalo peu e a tšwelela, mme e feta dikgatong tša “maswi”, “tege ye boleta” le “tege ye thata”, ke moka e a butšwa (*physiologically mature*). Kyatong ye korong e ka bunwa ge monola o fokotšegile peung go fihlela bokaakang bja 13,5%. Ge o kgona go tsenela dinolofatši tša go omiša peu, o ka buna korong mola monola peung o le kgauswi le 15%. Se se ka dirwa go šitiša tshenyoye e ka hlowlago ke pula ye ntši goba sefako.

Molete wa go hlahloba popego ya mmu o ka epša neng le neng gore o kgone go bona tšwelopele ya dibjalo tša korong mabakeng a polasa ya gago. Ke kgopoloye botse go lekola tšwelopele ya medunyane dikgweding tša June, Julae le Agostose. O ka bona le botebo bjo medu ye e fetago ye mengwe ka botelele e fihlago go bjona. O ka ngwala le bohlatse bja fao mmu o kgohlagane (*hardpar*) gore o tle o diriše mokgwa wa maleba wa go lema morago ga puno go fedisa kgohlagano yeo.

Kakanyetšo ya maemo a monola mmung (moleting wo o epilwego) gammogo le palo ya mahlogedi metarengsekwere e tla šupetša molemi puno ye e kgonegago. Kgonego ya puno e tla laola ge eba go ka ba mohola goba aowa go fedisa mengwang le disenyi, seo se nyakegago go ntšha inšorense mabapi le puno ye e itšego. Tsebo mabapi le puno ye e kgonegago e tla thuša gape go akanya bogolo bja puno ye e tlogo bapatšwa. Ge maemo a monola le

1. Sebjalo sa korong fao sehlopha sa mathomo sa mahlogedi se medilego, go fihlela go popego ya senoko sa bobedi mathomong a telefalo ya thito.
2. Sebjalo se sa korong se godile go feta ka moo go bontšhitšwego seswantšhong se se fetilego. Telefalo ya thito e tšwetše pele mme go bopegile dinoko tše mmalva gape, le gona go bonala go tia ga thito. Sebjalo se bontšha popego ye e tillego ya metšwana yeo e nyakegago gore lehlogedi le lengwe le le lengwe le tšweletše peu ye ntši seakong se sengwe le se sengwe.

tšwelopele ya dibjalo e tshepiša, molemi a ka gopola go ntšha “kontraka ya ka moso” (*futures contract*) malebana le seripa sa puno ya gagwe.

Tekolo ya tšwelopele ya medu le kakanyetšo ya kgonego ya puno

Bogolo bja tlhamego ya medu ya sebjalo sa korong bo bopša ke medunyane (secondary or crown roots) yeo e hlolegago dinokong tša ka fase ga mmu tše di lego thitongkgolo le mahlogeding ohle. Mošomo wa medu ye ke go setlela (go tiiša) sebjalo le go mona meetse le phepo ya diminera. Bontši bja medu bo hwetšwa go ya botebong bja 15 cm, eupša ye mengwe e ka tsenelela go fihlela botebong bja 1,5 m le go feta. Ge tlhahlobo ya dibjalo tša gago e bontšha medunyane ye e tillego lehlogeding le lengwe le le lengwe le go hlokega ga kgohlagano ya mmu, go ka letelwa gore lehlogedi le lengwe le le lengwe le tla tšweletša seako se sebotse – se se ka direga fela ge dibjalo di tšwela pele go gola gabotse le gona maemo a boso a dula a swanela.

Ka ge karolo ye bohlokwa ya sebjalo ka twaelo e le botebong bja 25 mm, e šireeditšwe. Lehlogedi le lengwe le le lengwe le na le bohlogedi (*growing point*) bjo bo ka bonwago ka go tomola sebjalo le go hlahloba motheo wa mahlogedi. Tlhahlobo ya bohlogedi e ka phethwa ka tekanelo go bona ka moo dibjalo di tšwelago pele ka gona.

Go laolela katlego – go kgonthiša tšweletšo ya dibjalo tše di holago

Lenaneo la 1: Mohlala wa puno ye e letetšwego godimo ga hektare

Palo ya mahlogedi dibjalong tša ka sekwereng	200
Palo ye e akanywago ya dipeu seakong – tše di loketšego puno	32
Dipeu metarengsekwere = 200 x 32	6 400
Tloša 10% go phema phošo (<i>margin for error</i>) = 6 400 x 0,90	5 760 = dipeu metarengsekwere
Arola sephetho se ka katišani ye 3 500 = 5 760 ÷ 3 500	165 = ditone godimo ga hektare

Puno ye e kgonegago ya korong e ka akanywa dibeke di se kae morago ga pšalo, go ya ka botebo bja go bjala, monola mmung le monono. Tlholego ya disele tša mathomo peung e ka bonwa ka galasekgodiš mme se se ka šupetša gabotse bogolo bja diako ge di tšwelela morago ga kgato ya “booting stage”.

Mahlogedi ao a thomilego go gola dibeke di se kae morago ga pšalo, a fetša go gola ge go thoma go tonya marega, mola medu yona e sa gola go ya pele. Ge maemo a boso a thoma go ruthufala dikgweding tša Agostose le Setemere, mahlogedi ao a bego a “namaletše” (*prostrate form*) a thoma go “emelela” mola dikgatla tše di khupetšago dithito di lelefala; thito le yona e lelefala gare ga dinoko tša matlakala.

Palo ya mahlogedi e sepelelana le palo ya dipeu tše di bjjetšwego sebakeng sa metarasekwere le ka moo mahlogedi a tšweletšego sebjalang. Go tloga go kgonega gore sebjalo se sengwe le se sengwe se be le mahlogedi a lesome ge e le korong ye e bjjetšwego kgwedding ya June mašemong ao a laditšwego lebaka le letelele (*long fallow wheat*).

Tekanyo ya puno

Mokgwa wo bonolo wa go lekanya puno nako efe le efe ke go lomaganya ditshipi (*steel rods*) tša bokoto bja 8 mm go bopa sekwere sa mathoko a botelele bja metara. Tsenya digono (*hinges*) mahlakoreng a a lebanego gore sekwere se kgone go phuthwa le go rwala gabonolo. Bea sekwere gore dikhutlo tše pedi tša leputlago (*diagonal corners*) di be gare ga direi mme o kgonthiše gore dibjalo tša direi tše di bapanego di wela ka gare ga sekwere. Bjale mahlogedi dibjalong tše a ka balwa mme a atišwa ka palo ye e akanywago ya dipeu tše di tloga enywa seakong se sengwe le se sengwe. O se ke wa bala mahlogedi a mmala wa serolane goba a matelele a masesane (*spindly*) ao ka tlwaelo a ka se hlolego seako sa go tlala peu. Mola mahlogedi a emelela go ya pele bohlogedi bo ka hwetšwa mme palo ya dipeu tše di ka enywago e ka akanywa. Palo ye e ka fokotšwa ka 10% mme ya arolwa ka palo ye e sa fetogego ye 3 500. Karabo e tla go šupetša puno ya mafelelo ye e letetšwego godimo ga hektare. Mohlala ke wo o latelago. **Lenaneo la 1.**

Palo ya 40 ya dipeu seakong ye e lekanyetšwago, e ka hlagiša sephetho sa ditone tše 2,05/hektare sa puno ye e lekanyetšwago. Se se bontšha gore palo ya diako e ka huetša puno ya mafelelo ka kudu.

Sekwere se ka bewa mafelong a mantši ka moo go kgonegago tšhemong fao go bonalago gore maemo a dibjalo felo fao a swantšha maemo a tšhemong ka botlalo. Ke moka palogare ya diphetho e ka dirišwa go humana kakanyo ye e akaretšago ya puno ya mafelelo tšhemong ye e itšego. Mola mašemo ohle a lekantšwe ka mokgwa wo, molemi o tla ba le kgopolu ye e kwagalago malebana le palomoka ya puno le ge e ka ba ditseno tše di kgonegago mabapi le dibjalo tša gagwe.

Eelwla gore ge palo ya mahlogedi e namelela ya fihlela 300 le go feta godimo ga metarasekwere, sebjalo sa korong tšhemong yeo e sa

nošetšwego, ka tlwaelo se fetoga ka go fokotša dipeu tše di ka bago seakong. Palo ya dipeu e ka ba gare ga 55 le 24 seakong mme e sepelelana kudu le dintlha tše mmalwa tše di akaretšago maemo a monola a a dutšego le tiišetšo ya dipaka tša go fiša le go oma, kudu kgwedding ya Oktoboro, pele ga paka ya putšo. Palo ye e tla nepagala go ya pele mola dibjalo di feta dikgatong tša go tšwelela ga mahlogedi, kgato ya tomagano (*jointing*), kgato ya “booting”, kgato ya letlakalafolaga (*flag leaf stage*) le ya mafelelo ya go bopa hlooto (*heading*).

Ka go diriša sekweretshipi ka tekanelo ka tsela ye e hlahošitšwego le go lekola mengwang le dikhunkhwane sammaletee, molemi a ka lemoga maemo a dibjalo tša gagwe gabotse. Mehlala ye molemi a e gatago tšhemong gantši e ka tiša diphetho tša puno ya mafelelo!

TAODIŠWANA YE E NGWADILWE KE MOLEMI YO A ROTŠEGO MODIRO

Koketšo ye e kgethilwego ye, e kgonegile ka thušo ya Trasete ya Mabele a Marega.

Boiphemelo bošomelong bo bohlokwa

POLASA YE NNGWE LE YE NNGWE GOBA LAPA LE LENGWE LE LE LENGWE LE NA LE BOŠOMELO. MOTHWADI YO MONGWE LE YO MONGWE O LETETŠWE GO OBAMELA MOLAO, GO SA ELWE BOGOLO BJA BOŠOMELO BJA GAGWE HLOKO.

Molao o šupetša dinyakwa tše mmalwa tše eo mothwadi a swanetšego go di obamela. Tše dingwe tše dinyakwa tše di ama tše di latelago:

- Dithulušikarwa tše mohlakase;
- Dillere;
- Dithulu tše di sa šomego ka mohlakase;
- Ditsela tše mohlakase; le
- Ditlhokomelo mabapi le mollo, bjalogjalo.

Go ya ka molao ditlhokomelo tšohle tše di boletšwego ka godimo di swanetše go sepelelana le ditlhahlobo tše kgwedi le kgwedi. Godimo ga fao go na le ditlhahlobo tše dingwe tše di swanetšego go phethwa letšatši le letšatši.

Bošomelong go na le ditlhamo tše di itše go di bohlokwa go fela ke modiriši yo a rutilwego go di diriša. Go feta fao modiriši yo o swanetše go ba le setifikeiti sa bokgoni. Fao bošomelo bo direlago badirelwmošomo wa kontraka woo o amago go šoma mafelong a a phagamego, ke boikarabelo bja mong wa bošomelo go kgonthiša gore badiredi bao ba na le bopaki bja ngaka bjoo bo tšweleditšwego ke ngaka yeo e nago le bokgoni bja go phethwa ditekanyo tše mohuta wo go ya ka molao wa Maphele le Boiphemelo Mošomong.

Go feta fao bošomelo bo swanetše go ba le mosepediši yo a thwetšwego semolao, le ge e ka ba lenane la tlhahlobo mabapi le tirišo ya segatedi (khompresara). Go bohlokwa go lemoga gore segatedi se swanetše go hlahlobja morago ga lebaka le lengwe le le lengwe la dikgwedi tše 36 ka go phethwa teko ya kgatelelo.

Bošomelong bjo bogolo fao go nago le mafelo a momaganyo a go feta le tee, lefelo le lengwe le le lengwe le swanetše go rakalelwla le go širetšwa ka materiale ye e itše go e tirišo ya go e phema ka moso. Go bohlokwa gape go tseba gore ge mothwalwa a ka lahlegelwa ke setho sa mmele goba a hlokafla ka baka la tiragalo ye e amanago le mošomo, seo se swanetše go begelwa Kgoro ya Mešomo semeetseng.

Ka moo go kgonegago mafelo a bošomelo dipolaseng a swanetše go ba le ditsejana tše di dumelago badiredi bao ba sa šomego bošomelong go bo feta ntle le go ba kotsing efe kapa efe.

Ge go dirišwa diraka tše maitirelo boima bjo bo ka rwalwago ke diraka tše ntle le kotsi bo swanetše go kgonthišwa gore go se bolokwe dikarwana tše metšene le diphahllo tše dingwe tše boima bjo bo fetišago mme tše ba kotsi go badiredi.

Go bohlokwa gape go hlaola lefelo leo le bokehilego ka bošomelong fao diela tše di tukago di ka bolokwago gona. Mafelo a le ona a swanetše go hlangwa ka maswao a temošo ao a nyakegago le ge e ka ba ditimamollo. Badiredi bohle ba swanetše go rutwa ka moo setimamollo se dirišwago mohla wa tšhoganetšo.

Gape go bohlokwa go apara diaparo tše di širetšago bošomelong. Ke boikarabelo bja mong goba molaodi wa bošomelo go fa badiredi diaparo tše di nyakegago. Go bohlokwa gape gore mong goba molaodi wa bošomelo a lemoge gore go nyakega tše go širetša ditsebe gore modumo (*decibels*) wo o kwewago ke modiredi o gateelwe go ya fase ga 85db. Go na le mehutahuta ya ditlhamo tše go širetša ditsebe tše di ka rekawago – go bohlokwa go reka ditlhamo tše di lebanego.

Maswao a boiphemelo a swanetše go hlamelwa mme go swanetše go kgonthišwa gore go se bewe selo sefe kapa sefe pele ga maswao ao seo se ka a širago. Baemedi ba boiphemelo bošomelong ba swanetše go kgonthišwa gore maswao a a bonagala neng le neng. Gape ke boikarabelo bja baemedi ba boiphemelo go kgonthišwa gore bathwalwa bohle ba obamela melawana. Dikgato tše thupišo di swanetše go tšewa mabapi le bathwalwa bao ba hlokomologago melawana ye. E sa le boikarabelo bja moemedi wa boiphemelo gape go kgonthišwa gore diširetši tše boiphemelo metšheneng goba ditlhahlong tšohle tše di sepelago di dutše ka tshwanelo le gona di a hlokomelwa. Dikarwana tše di sepelago tše di sego tše širetšwa di ka gobatša mothwalwa gabonolo. Dikgobalo tše mohuta wo di swanetše go begwa semeetseng.

Diaparo tše boiphemelo (*PPE*) di swanetše go hlahlobja kgwedi le kgwedi mme ge go lemogwa gore ga e sa le tšona, mothwadi o swanetše go fa bathwalwa tše mpsha ntle le tefo. Motho yo a rwelego boikarabelo o swanetše go kgonthišwa gape gore diaparo tše bathwalwa ba ba dirišago metšene di dutše gabotse ntle le go lepelela.

Go bohlokwa kudu gore bošomelo bjo bongwe le bjo bongwe bo be le lepokisana la thušo ya tlhaganelo le gore yo mongwe goba ba bangwe ba bathwalwa ba rutwe go fa thušo ya tlhaganelo. Lepokisana la thušo ya tlhaganelo le swanetše go hlahlobja kgwedi le kgwedi le go tlaleletša ge go hlokega. Fao kotsi e ka diregago, tlhahlobo ye e tsenelelago e swanetše go phethwa go kgonthišwa seo se hlotšego kotsi yeo le go bea melawana ya go e phema ka moso. Go bohlokwa gape go tseba gore ge mothwalwa a ka lahlegelwa ke setho sa mmele goba a hlokafla ka baka la tiragalo ye e amanago le mošomo, seo se swanetše go begelwa Kgoro ya Mešomo semeetseng.

CHARL SAAYMAN, YO MONGWE YO A NGWAELAGO PULA/IMVULA

Ditekanyetšo – thulu ye e sa phalwego ya taolo

GE E DIRIŠWA KA TSHWANELO, TEKANYETŠO E BA THULU YE BOTSE YA TAOLO YEO E HOLAGO KGWEBO YA GAGO MOLA E TŠWETŠA PELE THUPIŠO YA LETLOTLO KGWEBONG YA GAGO. TEKANYETŠO E KA BA THULU YEO E GO THUŠAGO GO PHETHAGATŠA NEPO YA GAGO.

Ditaodišwaneng tše di fetilego re ile ra hlaloša seo tekanyetšo e lego sona le ge e ka ba ka moo e beakanywago. Re hlalošitše gore tekanyetšo ke leanokgwebo la lebakakopana leo ka tlwaelo le beakanyetšwago lebaka la ngwaga leo le arogantšwego gape dipakana tsha dikgwedi. Tekanyetšo e bewa ka mero a letlotlo le a popego ao a tšweletšago dinepo tsha kgwebo. Ka tlwaelo go na le tekanyetšo goba tekanyetšonyane malebana le karolo ye nngwe le ye nngwe ye bohlokwa ya kgwebo, tseo mafelelong di akaretšwago tekanyetšongkgolo. Kakaretšo yeo e bontšha katlego ya letlotlo yeo e letetšwego bjalo ka moo go laetšwago Lenanengtekanyetšo (*Balance Sheet*), Statamenteng ya Ditseno le Statamenteng ya Tshepelo ya Kheše.

Mola o phethile maitekelo a go beakanya tekanyetšo, e ka ba bošaedi ge o sa e diriše ka tshwanelo bjalo ka thulu ya taolo. Ge o diriša tekanyetšo ya gago ka bottalo e tšwetša pele thupišo taalong ya kgwebo ya gago. Mola o le mong/molaodi wa kgwebo ya gago ka nako go ka ba boima go ba mookamede gape yo a ikokamelago (*own boss*). Ka ge o le mong wa kgwebo ya gago le tšelete ya gago o ka dira se o se ratago le gona o ka ja tšelete ka moo o kganyogago. Maitshwaro a mohuta wo ka tlwaelo ke tsela ye e išago kotsing ntle le pelaelo. Tekanyetšo e ka go thuša go ba mookamede yo a ikokamelago go hola kgwebo ya gago. Tirišo ya tekanyetšo e tiša thupišo malebana le go pheta mešomo yohle yeo e akantšwego ka tšelete (*tshenyegelo*) yeo e dumelotšwego mošomo wo mongwe le wo mongwe. Tekanyetšo e tla go thuša go laola kgwebo ya gago ka thupišo. Re nyaka go swantšetša tše re di boletšego ka mehlala e se mekae.

Malebana le karolo ya theko ya kgwebo ya gago, ditekanyetšo di tiša thupišo ge o reka selo sefe kapa sefe seo se hlokegago kgwebong ya gago. Ge o ntša tšelete go ya ka tekanyetšo ya gago, ditshenyegelo di kgona go laolwa le gona thupišo e tšwetšwa pele – o itlwaetša go se ntšhe tšelete ntle le go ukama tekanyetšo ya gago pele. Ešitago le ge o tlamega go reka selo seo o sego wa se akanya, o tlwaelo go ukama tekanyetšo ya gago pele. Ka go dira bjalo o tsea sephetho sa letlotlo ka go lemoga ditlamorago tsha theko yeo ya go se akanya malebana le katlego ya kgwebo ya gago.

Malebana le ditheko tsha kapetele (*capital purchases*) (go reka trekere, didirišwa, bene) tekanyetšo e tiša thupišo gape gore motho a se no reka fela le gona ntle le go itaola. Ge o lekanyeditše go reka bene ya theko ya R200 000, theko yeo ga e na molato gobane o tla be o beakantše pele ga nako le gona o tla be o akantše ditlamorago tšohle tsha letlotlo.

Fela ge o ka no tsoga tšatši le lengwe wa phetha go reka bene ka lebaka lefe kapa lefe, o ka tsenya kgwebo ya gago kotsing, ka ge o sa akanye ditlamorago tšohle tsha letlotlo. Ka tlwaelo theko ya mohuta wo, ke go re ye e sego ya akanya ka tshwanelo, moreki o tlamega go e nyakela kadimo. Ge o ka adima R200 000 ka tswalo ya 10% ka ngwaga mme wa swanelo go bušetša tšelete yeo lebakeng la mengwaga ye 5, tefo ka kgwedi e tla ba R4 249. Tswalo mabapi le theko yeo mafelelong e tlo ba R54 965 – seo se rago gore dipoele dife le dife tseo di hlagišwago mengwageng yeo ye 5, di tlo fokotšwa ka R54 965. Gofetafao fokodisatshepeloya kheše kgwebong yagago–otlahloka R4 249 kgwedi le kgwedi malebana le tefo ya kadimo yeo. Ge o sa lefe kgwedi ye nngwe le ye nngwe o itshenyetša leina le ge e ka ba go šitiša kgonego ya go adima tšelete gape ka moso. Ešitago le Lenanetekanyetšo la gago le ka huetšwa gampe ka baka la koketšo ya kabelo ya melato. Ka fao, ka moo re boletšego, theko yeo e sego ya akanya ka tshwanelo e tlo huetša katlego ya letlotlo ya kgwebo ya gago gampe. Ithupiše – akanya o be o beakanya tekanyetšo, e diriše ka tshwanelo, reka dilo go ya ka tekanyetšo ya gago. Seo ke sona taolo ya nneta ya letlotlo. Mohlamongwe re swanetše go ela mantšu a hloko: "Se je tšelete ya ka moso lehono."

Sa bobedi, tekanyetšo e tiša go ngwala ga bohlatse bjoo bo amago tšeletšo le letlotlo la kgwebo ya gago ka tshwanelo (*keeping of proper records*). Go diriša tekanyetšo ya gago ka moo go kgontšhago o swanetše go bapiša diphetho tsha nneta tsha ditiro tšohle le tekanyetšo ya gago, ka nepo ya go laola le go beakanya diphapano tseo di ka bago gona. Seo se nyaka bohlatse bjoo bo tliego mabapi le ditiro tsha nneta.

Ilhohlo ye kgolo ke go boloka bohlatse bja dithekišo tsha kheše ka tshwanelo. Gantsi bohlatse bjoo bo šaetšwa ka boomo gore motho a fokoletšwe motšhelo ka go se utolle ditseno. Se se ra gore ge o rekiša ditšweletšwa kheše o no tsenya tšelete yeo ka potleng ntle le go ngwala bohlatse bja ditseno tseo. Ge o dira bjalo go ra gore direkoto (bohlatse) tsha gago di fošagetše mme taolo ya maleba e a fedišwa. Poelo/tahlego ye e bonagalago kgwebong ya gago le yona ga se ya nneta. Ka fao, o ka kgona bjang go tsea diphetho tše di lebanego ge o diriša bohlatse bja letlotlo bjoo bo fošagetšego? Na tsha išago o tlo di beakanya bjang ge bohlatse bja gago bo fošagetše? Nneta ke gore ka bošaedi bja mohuta wo o no iphora mme o tsenya kgwebo ya gago kotsing. O ka tsea diphetho tše di fošagetšego ka baka la bohlatse bjo bo fošagetšego. Mantšu a Seisimane ao a rego "*To manage, you must measure or then keep records*", a tsebjia gabotse eupša se se nyaka bohlatse bjo bo nepagetšego. O ka kgona bjang go laola ka tshwanelo ge bohlatse bja gago bo se bja nepagala?

Taba ye nngwe ye bohlokwa ke kamano ya gago le ba mekgatlo ya letlotlo le ge e ka ba ba SARS. Batho ba ba rata go dirišana le bao ba tshepegago le gona ba botegago. Ge ba ka lemoga gore o modirelwya yo a sa tshepegego, kgwebo ya gago e ka ba kotsing.

Ge o sa tsebe fao o yago, ga go na tsela yeo e ka go fihlišago gona. Tekanyetšo yeo e beakantšwego ka tshwanelo e laola boyo bja gago, mme ge o ka e diriša ka nepagalo le gona ka thupišo ye e nyakegago, e ka ba yona tsela yeo e ka go thušago go fihlela boyo bja gago. Tekanyetšo e go fa maatla a go laola kgwebo ya gago.

Se je tšelete ya ka moso lehono.

MARIUS GREYLING, YO MONGWE YO A NGWALELAGO PULA/IMVULA

Tsebana le...

Ralph Swart

KGWEDI YE RE LE TSEBIŠA RALPH SWART YO A TŠWELETŠAGO KORONG, BALI LE "KOROG/TRITICALE". RALPH O DULA KUA ELIM, KAPA-BODIKELA.

Na o lema dihektare tše kae lefelong lefe? O tšweletša eng?
Gonabjale ke hira naga ya dihektare tše 1 059 godimo ga dihektare tše 89 tše e lego tša ka lefelong la Elim, Kapa-Bodikela. Ke bjala korong dihektareng tše 200, bali dihektareng tše 200 le "korog" dihektareng tše 200.

Ke eng seo se go hloholetšago goba se go kgothatšago?
Ke thabela go ba molemi wa lešika la boraro. Ke thomile go lema le tate mme ga go na seo ke ratago go se dira ge e se go lema. E šetše e le mengwaga ye 33 ke le molemi.

Hlaloša maatla le mafokodi a gago
Ke holofela gore maatla a ka ke gore ga ke tšhabe go šoma ka maatla le go tše diphetho tše boima. Bofokodi bja ka ke gore ga ke gwerane le batho gabonolo.

Puno ya gago e be e le efe mathomong? Gonabjale ke efe?
Ke thomile go lema naga ya dihektare tše nne mme puno ya ka e be e le ditone tše 0,8 godimo ga hektare. Lenyaga ke bunne ditone tše gare ga 2,5 le 3 godimo ga hektare. Re ile ra senyetšwa ganyane ke pula le phefo lenyaga, seo se fokoditšego puno ya ka.

O gopolal gore se segolo seo se ilego sa tiiša tšwelopele le katlego ya gago ke sefe?
Kgoro ya Temo ya Kapa-Bodikela e nthušitše. Ba Grain SA le bona ba nthutile mme kamego ya bona e nkhotše kudu.

Dithuto tše o di tsenego go fihla gonabjale ke dife mme o sa nyaka go tsena dife?

Ke phethile Thuto ya Tekano ya Methopo ya Polasa le ge e ka ba Thuto ya Tlhokomelo ya Trekere. Ke sa rata go tsena Thuto ya Taolo ya Letlotlo le ya Taolo ya Badiredi. Go feta fao ke kganyoga go ithuta ka moo dišupommu di tšewago ka gona.

Seo o nyakago go se fihlela lebakeng la mengwaga ye mehlano ye e tlago ke sefe?

Nka rata go thea kgwebotemo ye e swarelelagoo, yeo nka e tlogelelago barwa ba ka ba babedi le ba malapa a bona.

Balemi ba bafsa bao ba fišegago o ka ba eletša ka go reng?
ŠOMANG! Diiri tše 24 ka letšatši! Ineeleng ka botlalo letšatši le letšatši!

TOIT WESSELS, MOLOMAGANYI WA PROFENSE WA LENANEOTLHABOLLO LA BALEMI LA GRAIN SA

PULA IMVULA

*Kgatišo ye e tšweletšwa ka
thušo ya Maize Trust.*

GRAIN SA
PO Box 74087, Lynwood Ridge, 0040
► 08600 47246 □
www.grainsa.co.za

PHATLALATŠO
Liana Stroebel
► 084 264 1422 □
liana@grainsa.co.za

BALAODIPROFENSE
Danie van den Berg
Free State (Bloemfontein)
► 071 675 5497 □
danie@grainsa.co.za

Johan Kriel
Free State (Ladybrand)
► 079 497 4294 □
Office: 051 924 1099 □
johank@grainsa.co.za
Dimakatsi Nyambose

Jerry Mthombothi
Mpumalanga (Nelspruit)
► 084 604 0549 □
Office: 013 755 4575 □
jerry@grainsa.co.za
Nonhlanhla Sithole

Naas Gouws
Mpumalanga (Belfast)
► 072 736 7219 □
naas@grainsa.co.za

Jurie Mentz
KwaZulu-Natal (Vryheid)
► 082 354 5749 □
Office: 034 980 1455 □
jurie@grainsa.co.za
Sydwell Nkosi

Ian Househam
Eastern Cape (Kokstad)
► 078 791 1004 □
Office: 039 727 5749 □
ian@grainsa.co.za
Jenilee Bunting

Lawrence Luthango
Eastern Cape (Mthatha)
► 076 674 0915 □
Office: 047 531 0619 □
lawrence@grainsa.co.za
Cwayita Mpotyi

Toit Wessels
Western Cape (Paarl)
► 082 658 6552 □
toit@grainsa.co.za

DESIGN, LAYOUT AND PRINTING
Infoworks
► (018) 468-2716 □
www.infoworks.biz

**PULA IMVULA E HWETŠAGALA KA
MALEME A A LATELAGO:**

Sesotho sa Leboa,
Seisemane, Seafrikanse, Setswana,
Sesotho, Sezulu, Sethosa.

Ge o sa kgone go se fepa, o se ke wa se rua!

**DIRUIWA DI RUIWA KA NEPO YE E ITŠEGO. TŠE
DINGWE DI RUELWA BOGWERA, GO SWANA LE
DIMPSA LE DIKATSE; TŠE DINGWE DI ŠOMA POLAS-
ENG, GO SWANA LE DIMPSA TŠE DI DIŠAGO DIKGOMO
LE DIRUIWA TŠE DI GOGAGO DIDIRIŠWA; MME
TŠE DINGWE GAPE DI TŠWELETŠA DIOJ TŠA MALAPA
GOBA DI HLOLA DITSENO KA DITŠWELETŠWA TŠA
GO SWANA LE NAMA, MASWI LE MAE.**

Go di kgontsha go šoma le go tšweletša, diruiwa di swanetše go fiwa phepo ye bohlokwa ka sebopego sa enetši, diproteine, diminerale, divitamine le meetse (godimo ga tseo di hlokegago go tšwetša pele mešomo ya ka mehla ya mmele).

Molao wa Pabalelo ya Diruiwa wa 2006 o tlama beng le barui go kgonthiša gore pabalelo ya diruiwa tša bona e elwa hloko. Dintlhla tše di hlagišwago di akaretša tše di latelago:

- Tokologo mabapi le lenyora, tlala le tlhokaphopo;
- Tokologo mabapi le tlaišo;

- Tokologo mabapi le bohloko, kgobatšo le bolwetši;
- Tokologo mabapi le go bontšha boitshwaro bja ka mehla; le
- Tokologo mabapi le poifo le kgakanego. Go bohlokwa go lemoga gore diruiwa ga di a swanelo go ruiwa ge motho yo a rwelego boikarabelo bja go di hlokomela a sa kgone go di tlisetša phepo ye di e hloko. Elelwa gore go kaone kudu go rua diruiwa di se kae tše di itekanetšego bakeng sa go rua tše ntši tše di otilego le gona di fokolago. Go sa le bohlokwa gape go elelwa gore:
- Kgomo e tee e hloka furu (materiale ye e omilego) ya boima bjo e ka bago 10 kg ka letšatši (seripagare sa ngata ya furu); le
- Kgomo e tee e hloka meetse a e ka bago dilitara tše 40 ka letšatši mme ge e le tshadi ye e amušago e ka nyaka bokaakang bjo gabedi.

**LIANA STROEBEL, YO MONGWE YO A
NGWALELAGO PULA/IMVULA**

**Botho bja setšhaba le
tšwelopele ya setho sa
sona e ka ahlolwa ka
moo diruiwa tša sona di
swarwago ka gona.**

**Ka Seisemane ba re:
“There is more status in
health than numbers...”**

Naga ye ga e tšweletše phulo ye e lekanego go fepa diruiwa.

*Nepo ya rena ke go tšweletša kgatišo ya
maemo a godimo. Ditshwayatshwayo dife
kapa dife tše di ka bago gona mabapi le
dikagaregoba peakanyo ya yona, di ka
romelwa go Jane McPherson.*